

Гордеюк Алла

кандидатка юридичних наук, професорка ХАІ, доцентка кафедри права
Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-367>
e-mail: a.hordeiuk@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2023.2-3.04>

СТАНОВЛЕННЯ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КОСМІЧНОГО ПРАВА

Анотація. Висвітлено особливості становлення міжнародного космічного права, виділено етапи його розвитку. Зазначено на ключові проблеми сучасного міжнародного космічного права, що стосуються зокрема, демілітаризації космічного простору, запобігання поширення його техногенного засмічення (космічного сміття), забезпечення безпеки людини у космосі, в тому числі космічного туриста, комерціалізації космічної діяльності тощо. Запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем щодо усунення певних прогалин у нормах міжнародного космічного права через припис договірних положень (*hard law*) як норм обов'язкових до виконання країнами-учасниками. Окреслено тенденції подальшого розвитку міжнародного космічного права, які передбачають вдосконалення правового регулювання космічної діяльності за актуальними напрямками.

Ключові слова: міжнародне космічне право, космічний простір, принципи міжнародного космічного права, екологія космосу, техногенне засмічення космосу, космічне сміття, демілітаризація космічного простору, космічний туризм, комерціалізація космічної діяльності, космічна безпека.

1. Постановка проблеми.

Особливості становлення, сучасні проблеми та тенденції подальшого розвитку міжнародного космічного права – це актуальні питання, які вивчаються науковцями у космічній галузі, що обґрунтовано новими підходами та завданнями, пов'язаними із засвоєнням космічного простору людством, а у зв'язку з цим необхідністю удосконалення правового регулювання космічних відносин на міжнародному рівні, а також й національного космічного права країн-учасниць відповідних відносин. На сьогоднішній час сфери космічної діяльності, значне зростання кількості держав і міжнародних організацій, які забезпечують міжнародне співробітництво у сфері дослідження і використання космічного простору, стрімка комерціалізація космічної діяльності тощо – спричиняють доцільність дослідження проблем сучасного космічного права.

2. Аналіз основних досліджень і публікацій.

Чимало наукових доробків вчених присвячено дослідженню зазначеної тематики. Багато дискурсів мають місце зокрема з приводу: комерціалізації космічної діяльності, розвитку космічного туризму, екології космосу, космічного страхування, делімітації повітряного і космічного просторів, міжнародно-правового статусу геостационарної орбіти, захисту інтелектуальних прав в сфері космічної діяльності, необхідності ліквідації прогалин у нормах міжнародного

космічного права. Серед науковців, що приділяють увагу аналізу зазначених проблем, Н. Р. Малишева, І. П. Андрушко, Ю. С. Шемчушенко, В. В. Семеняка, О. С. Стельмах, І. М. Сопілко, Н. Р. Юрковська, О. В. Чіпера, В. Г. Горник, В. М. Попов, С. В. Сімак, О. І. Богатов, О. В. Беглий та інші.

3. Мета статті полягає в тому, щоб визначити етапи становлення міжнародного космічного права, виділити актуальні сучасні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення, окреслити основні тенденції подальшого розвитку зазначеної галузі права.

4. Виклад основного матеріалу.

Термін «космічне право» в міжнародному праві виник у другій половині ХХ ст., тобто він є відносно новим, і його поява була пов'язана з початком засвоєння космічного простору, певний час космічне право вважалося ексклюзивною галуззю права. Після того як відбувся перший запуск штучного супутника Землі від 4 жовтня 1957 р., вже у наступному 1958 р. Генеральна Асамблея ООН (далі – ГА ООН) прийняла низку резолюцій з питань використання космічного простору й тим самим був започаткований перший етап становлення міжнародного космічного права, яке за правовою доктриною у своєму розвитку пройшло три етапи. Отже, в межах першого етапу в 1961 р. було прийнято Резолюцію «Міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях» та закріплено у цьому документі два

основоположних принципа космічного права, а саме: міжнародне право, в тому числі Статут ООН, застосовуються до космічного простору; космічний простір і небесні тіла можуть вільно досліджуватись і використовуватись усіма державами відповідно до норм міжнародного права і не підлягають присвоєнню будь-якої з них. В 1963 р. ГА ООН було прийнято Декларацію правових принципів, регулюючих діяльність держав з дослідження і використання космічного простору (далі – Декларація). Наступним кроком у розвитку міжнародного космічного права слід визначити прийняття вже на резолюції та декларації, а Договору про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, від 27 січня 1967 р. (далі – «Договір про космос»). Цей «Договір про космос» вважається пріоритетним договором, який регулює космічні дослідження та визнається кодифікацією норм міжнародного звичаєвого права, результатом якої є визначення основних засад космічної діяльності, тому що в ньому отримали нормативне закріплення та певний розвиток принципи, раніше сформульовані в Декларації, серед них наступні: принцип свободи дослідження та використання космічного простору; здійснення космічної діяльності в інтересах усіх країн, незалежно від ступеня їх економічного та наукового розвитку, а космічний простір є надбанням всього людства; космічний простір, Місяць та інші небесні тіла не підлягають національному привласненню ні шляхом проголошення на них суверенитету, ні шляхом використання чи окупації, ні будь-якими іншими засобами; принцип демілітаризації космічного простору; принцип захисту космонавтів, які позиціонуються як посланці людства в космосі, а у випадку аварії, катастрофи чи посадки на території іншої держави або у відкритому морі, їм повинна надаватись допомога, здійснюватись їх рятування; принцип міжнародної відповідальності держав за свою діяльність у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла; принцип міжнародного співробітництва та взаємодопомоги держав при дослідженні та використанні космічного простору; принцип захисту космічного довкілля від забруднення і земного довкілля від потраплення позаземних речовин та інші. Фундаментальним та принциповим підходом щодо зосвоєння космосу є визначення у зазначених вище нормативних актах про те, що космічний простір визнається інтернаціональною спільною територією за межами національної юрисдикції окремих держав [1; 2; 3].

Наступними міжнародними актами, які на сьогодні разом із «Договором про космос» є основними джерелами, що становлять правове забезпечення міжнародного космічного права, були прийняті: Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір від 22.04.1968 р. («Угода про рятування»), Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, вчинену космічними об'єктами від 23.03.1972 р.

(«Конвенція про відповідальність»), Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір від 15.09.1976 р. («Конвенція про реєстрацію»). Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 18.12.1979 р. («Угода про Місяць»). Враховуючи перелічені вище у «Договорі про космос» принципи міжнародного космічного права, можна дійти до висновку, що зазначені міжнародні договори забезпечували відповідні напрями розвитку міжнародного космічного законодавства. Як вважає Н. Р. Малишева, основні правові інститути космічного права було закріплено в п'яти міжнародних договорах ООН, що й на сьогодні є дороговказами для держав, які приймають участь у дослідженні космічного простору [4; 5; 6; 7; 8, с. 230].

Таким чином, всі принципи та інститути, визначені в вище зазначених договорах, прийнятих ГА ООН протягом 60-70 років ХХ століття, були напрацьовані міжнародної спільноти на першому етапі розвитку міжнародного космічного права.

У 80-90 роках ХХ ст. розпочався другий етап становлення міжнародного космічного права, що характеризувався так званім «пом'якшенням» підходів до міжнародно-правового регулювання космічної діяльності, у наслідок прийняття не «hard law» (жорсткого права) у формі договорів, конвенцій та угод, а «soft law» (м'якого права) у формі резолюцій та декларацій, зокрема були прийняті: Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення від 1982 р., Принципи використання ядерних джерел енергії в космічному просторі, від 1992 р., Декларація щодо міжнародного співробітництва в дослідженні та використанні космічного простору на благо і в інтересах всіх держав, з особливим врахуванням інтересів країн, що розвиваються, від 1996 р. та інші. Науковці зазначають, що з середини 80-х до кінці 90-х років спостерегалось зниження інтересу до космічної тематики та певних проблем у цій галузі, але на 3-ому етапі становлення міжнародного космічного права (тобто з його початком на межі ХХ та ХХІ ст.) міжнародна спільнота активізувала свою діяльність. Про активізацію свідчить проведена у 1999 р. Всесвітня конференція ООН за космічного права (ЮНІСПЕЙС-III) у Відні. Конференція була організована Комітетом Організації Об'єднаних Націй з мирного використання космосу (далі – КВК ООН) і мала велике значення для подальшого розвитку космічного права. На її платформі обговорювалися питання екології та комерціалізації космічної діяльності, захисту космічного простору, залучення держав, що розвиваються до космічних досліджень і їх результатів тощо. Слід звернути увагу на те, що на даному етапі швидка комерціалізація космічної діяльності сприяла перенесенню центра регулювання космічної галузі з міжнародно-правового на національний рівень, а міжнародне космічне право переживало період переосмислення своїх завдань та перспектив подальшого розвитку [8, с. 230; 9, с. 72-73].

Важливо зазначити, що правове регулювання певних відносин, в тому числі й космічних, окрім правового забезпечення, здійснюється за рахунок діяльності спеціалізованих органів та організацій. Так, Управління Організації Об'єднаних Націй з використання космічного простору в мирних цілях (далі – УВК ООН) є головним міжнародним форумом з координації космічної діяльності країн-членів у мирних цілях на благо всіх націй і відіграє ключову роль у рамках системи ООН з дослідження відкритого космосу. Виконавчим органом УВК ООН є вище згаданий КВК ООН, заснований 1959 р., який особливу увагу приділяє розвитку міжнародного співробітництва з метою сприяння впорядкованому розширенню космічної діяльності, поступовому економічному зростанню та сталому розвитку усіх країн, виявленню нових галузей застосування космічних технологій, раціональному використанню природних ресурсів і попередженню ліквідації стихійних лих. До структури КВК ООН входять його робочі органи: Наково-технічний підкомітет (НТПК) та Юридичний підкомітет (ЮПК), котрий досліджує загальні тенденції розвитку космічного права. У своїх звітах КВК ООН вказує на неповноту чинних міжнародних договорів в сфері космічного права. Наприклад, актуальними питаннями, які потребують вдосконалення правового врегулювання на сьогодні є: встановлення ролі приватного сектору у космосі; перегляд режиму міжнародної відповідальності для захисту не лише астронавтів, а й космічних туристів у разі аварій на космічних транспортних засобах; проблеми боротьби з космічним сміттям, а також очищення космічного простору від забруднення; захист космічних активів; правовий режим протиспутникової зброї [10; 11].

Сучасні вчені, що переймаються проблемами міжнародного космічного права здійснюють дослідження зазначених актуальних питань. Однією із пріоритетних проблем сучасного космічного права, на яку вважаємо доцільним звернути увагу, є оновлення закріпленого у «Договорі про космос» положення про демілітаризацію космічного простору. Так, ст. IV цього міжнародного нормативного акту визначається обов'язок держав не виводити на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю чи будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розміщувати її в космічному просторі іншим чином. Місяць та інші небесні тіла використовуються всіма державами-учасниками «Договору про космос» виключно в мирних цілях [3]. Таким чином, у «Договорі про космос» прописано про часткову демілітаризацію космічного простору, що на сучасному етапі розвитку цивілізації, враховуючи нестабільність політичної ситуації та агресивне порушення норм та принципів міжнародного права з боку певних ядерних держав, створює величезну небезпеку у світовому масштабі. Тому вважаємо, що є необхідність переглянути положення «Договору про космос» щодо часткової демілітаризації космічного простору та скоректувати його

формулу, встановлюючи заборону апробації та розміщення будь-якої зброї у космічному просторі, при цьому жорстко визначити можливість використання космосу суто в мирних цілях.

Актуальною проблемою в площині міжнародних космічних відносинах, на якій також слід зосередити увагу є організація міжнародно-правової охорони космічного простору від техногенного засмічення або космічного сміття (тобто йдеться про питання екології космосу), яким, на жаль, супроводжується космічна діяльність держав. До категорії космічного сміття відносять нефункціонуючі космічні апарати, розгінні блоки, останні ступені ракет-носіїв, їхні фрагменти, операційні елементи запусків тощо. Як зауважує В. В. Семеняка, космічне сміття несе потенційну загрозу передусім для суб'єктів космічних правовідносин, оскільки існує ймовірність зіткнення об'єктів космічного сміття з функціонуючими космічними апаратами та/або космічними об'єктами, що запускаються [12, с. 345]. На жаль сучасне міжнародне космічне право не визначає функціонування ефективного міжнародно-правового механізму захисту космічного простору від шкідливого забруднення і в міжнародному космічному праві немає терміну «космічне сміття», а у ст. IX «Договору про космос» лише прописано, що держави-учасниці цього договору мають проводити дослідження і використання космічного простору таким чином, щоб уникати шкідливого забруднення. КВК ООН, намагаючись вирішити проблему «космічного сміття», розробив Керівні принципи попередження утворення космічного сміття, що були схвалені резолюцією ГА ООН від 01.02.2008, і цей крок безперечно мав позитивне значення на шляху створення відповідного правового механізму щодо мінімізації техногенного засмічення космічного простору, однак резолюція – це *soft law*, і не передбачає обов'язковості дотримання певних норм, тобто за своєю правовою природою є рекомендацією [1;3]. Як зазначалося вище, сучасною тенденцією розвитку космічного прав є формування національно-правових механізмів щодо охорони космічного простору, в тому числі й від «космічного сміття». Так, у Правилах космічної діяльності в Україні виділяються «Обмеження засмічення навколоземного космічного простору при експлуатації космічної техніки» та надається поняття космічного сміття, а саме – це нефункціонуючі техногенні об'єкти та їх фрагменти, які розташовані в космічному просторі або повертаються в атмосферу [13].

Окрім вище окреслених проблем сучасного міжнародного космічного права, актуальними напрямими дослідження для науковців є також тематика комерціалізації космічної діяльності, забезпечення безпеки людини у космосі, в тому числі космічного туриста, вдосконалення міханізму правового інструментарію щодо вирішення спорів в сфері космічної діяльності та застосування міжнародно-правової відповідальності тощо.

Отже, відсутність детальної правової регламентації за зазначеними проблемами, зокрема щодо демілітаризації використання космічного простору, забезпечення екології космосу тощо, і визначає на сьогодні тенденції розвитку міжнародного космічного права, що має передбачити, на наш погляд, ліквідацію прогалів у міжнародному космічному законодавстві, при цьому не шляхом прийняття норм м'якого права (soft law), а шляхом припису відповідних договірних норм (hard law), що вдасконаліть правове регулювання проблемних питань, а також необхідно створення ефективних міжнародно-правових механізмів щодо реалізації встановлених міжнародних нормативних положень у космічно-правовій галузі та забезпечення їх дієвості, в тому числі на національному рівні.

5. Висновки

Підсумовуючи результати даного дослідження, слід визначити наступне:

1. У становленні міжнародного космічного права виділяють три етапи, що передбачає на першому етапі, тобто у 60-70 роках ХХ століття, прийняття міжнародних нормативних актах, які на сьогодні у сукупності становлять фундаментальні правові засади сучасного міжнародного космічного права, зокрема це: «Договір про космос», «Угода про рятування», «Конвенція про відповідальність», «Конвенція про реєстрацію», «Угода про Місяць»;

2. На другому етапі, тобто у 80-90 роках ХХ століття бурхливий розвиток міжнародного космічного права призупинений, і цей період характеризується прийняттям норм м'якого права (soft law), тобто резолюцій і декларацій.

3. На третьому, сучасному етапі можна окреслити певні глобальні проблеми у відповідній галузі: вдосконалення правової регламентації демілітаризації космічного простору; запобігання поширенню його техногенного засмічення та очищення від космічного сміття; забезпечення безпеки людини у космосі, встановлення статусу космічного туриста та забезпечення його безпеки; подальша комерціалізації космічної діяльності тощо. Вирішення даних проблем можливе шляхом детальної правової регламентації, при цьому не нормами м'якого права (soft law), а нормами договірного права (hard law), що має забезпечувати обов'язковість жорсткого (а не рекомендованого) виконання норм міжнародних «космічних договорів» державами-учасниками, а також стимулюватиме активний розвиток космічного права на національному рівні.

Література:

1. Міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1961 р. № 1721 (XVI). URL: <https://www.books.google.com.ua/books?isbn=5041136548>

2. Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору: прийнята Генеральною

Асамблеєю ООН від 13 грудня 1963 р. URL: https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/995_a31#Text.

3. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, від 27 січня 1967 р. URL: <https://unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/intuooouterspacetreaty.htm>

4. Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів та повернення об'єктів, відправлених в космічний простір, від 22 квітня 1968 р. URL: <https://unoosa.org/oosa/ourwork/spacelaw/treaties/rescueagreement.html>.

5. Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються у космічний простір від 15.09.1976 р. URL: https://www.fac.gov/about/office_org_gi_objects_Launched.pdf.

6. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами від 25.03.1972 р. URL: https://www.faa.gov/abaut/office-org/headouartes_offices/ast/media/Conv_international_liab_damase.pdf.

7. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 18.12.1979 р. URL: https://zacon.rada.gov.ua.995_482#Text.

8. Малишева Н. Р. Стан та перспективи розвитку наукових досліджень у галузі космічного права. Правова держава. 2014. Вип. 25. С. 226-254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2014_25_15.

9. Гирник В. Г. Сімак С. В. Комерціалізація космічних технологій – перспективний напрям конкурентноспроможності України. Економіка та управління національними господарством України. Том 31 (70). № 2. 2020. С. 69-74.

10. Комітет Організації Об'єднаних Націй з мирного використання космічного простору. URL: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/corpus/index.html>.

11. Управління ООН з використання космічного простору в мирних цілях. URL: <https://Vienna.mfa.gov.ua/ustanovi-onu-vidni/2726-kvk-onu>.

12. Семеняка В. В. Актуальні проблеми міжнародно-правової охорони космічного простору від техногенного засмічення. Часопис Київського ун-ту права. 2015. № 4. С. 344-347.

13. Правила космічної діяльності в Україні (УРКТ – 11.03). Обмеження засмічення навколоземного космічного простору при експлуатації космічної техніки: наказ Національного космічного агентства України від 19.07.2006 р. № 204. Київ: НКАУ, 2006. С. 3.

References:

1. Mizhnarodne spivrobitnytstvo u vykorystanni kosmichnoho prostoru v myrnykh tsilyakh: Rezolyutsiya Heneral'noyi Asambleyi OON vid 20 hrudnya 1961 r. № 1721 (XVI). URL: <https://www.books.google.com.ua/books?isbn=5041136548> [in Ukrainian].

2. Deklaratsiya pravovykh pryntsyviv diyal'nosti derzhav z doslidzhennya ta vykorystannya kosmichnoho prostoru: pryynyata Heneral'noyu

Asambleyeyu OON vid 13 hrudnya 1963 r. URL: https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/995_a31#Text. [in Ukrainian].

3. Dohovir pro pryntsyipy diyal'nosti derzhav z doslidzhennya i vykorystannya kosmichnoho prostoru, vkladyuchy Misyats' ta inshi nebesni tila, vid 27 sichnya 1967r. URL: <https://unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/intuouterspacetreaty.htm> [in Ukrainian].

4. Uhoda pro ryatuvannya kosmonavtiv, povernennya kosmonavtiv ta povernennya ob'yektiv, vidpravlenykh v kosmichnyy prostir, vid 22 kvitnya 1968 r. URL: <https://unoosa.org/oosa/ourwork/spacelaw/treaties/rescueagreement.html>. [in Ukrainian].

5. Konventsia pro reyestratsiyu ob'yektiv, shcho zapuskayut'sya u kosmichnyy prostir vid 15.09.1976 r. URL: https://www.fac.gov/about/office_org_objects_Launched.pdf. [in Ukrainian].

6. Konventsia pro mizhnarodnu vidpovidal'nist' za shkodu, zapodiyanu kosmichnymy ob'yektamy vid 25.03.1972 r. URL: https://www.faa.gov/about/office-org/headouartes_offices/ast/media/Conv_international_liab_damase.pdf. [in Ukrainian].

7. Uhoda pro diyal'nist' derzhav na Misyatsi ta inshykh nebesnykh tilakh vid 18.12.1979 r. URL: https://zacon.rada.gov.ua.995_482#Text. [in Ukrainian].

8. Malysheva, N. R. (2014) Stan ta perspektyvy rozvytku naukovykh doslidzhen' u haluzi kosmichnoho prava. Pravova derzhava. Vyp. 25. Pp. 226-254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2014_25_15. [in Ukrainian].

9. Hyrnyk, V. H. & Simak, S. V. (2020) Komertsializatsiya kosmichnykh tekhnolohiy. – perspektyvnyy napryam konkurentnospromozhnosti Ukrainy. Ekonomika ta upravlinnya natsional'nykh hospodarsstvom Ukrainy. Tom 31 (70). № 2. Pp. 69-74. [in Ukrainian].

10. Komitetom Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy z myrnoho vykorystannya kosmychnoho prostoru. URL: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwopk/copus/index.html>. [in Ukrainian].

11. Upravlinnya OON z vykorystannya kosmichnoho prostoru v myrnykh tsilyakh. URL: <https://Vienna.mfa.gov.ua/ustanovi-oon-u-vidni/2726-kvk-oon>.

12. Semenyaka, V. V. (2015) Aktual'ni problemy mizhnarodno-pravovoyi okhorony kosmichnoho prostoru vid tekhnohennoho zasmichennya. Chasopys Kyiv's'koho un-tu prava. № 4, pp. 344-347. [in Ukrainian].

13. Pravyla kosmichnoyi diyal'nosti v Ukrayini (URKT – 11.03). Obmezheniya zasmichennya navkolozemnoho kosmichnoho prostoru pry ekspluatatsiyi kosmichnoyi tekhniki: nakaz Natsional'noho kosmichnoho ahenstva Ukrainy vid 19.07.2006 r. № 204. Kyiv: NKAU, 2006 [in Ukrainian].

Alla Hordeiuk

Features of the fotmation, current problems and development trends of International Space Law

Abstract: The article analyzes the features of the formation of International Space Law. The key problems of current International Space Law are identified, which relate in particular to the demilitarization of outer space, preventing of its technogenic pollution (spact debris), tnsuring human safety in space, including space tourists, commercialization of space scivities and more. Ways to solve these problrms these problems have been proposed, regarding the elimination og gaps in the norms of International Space Law by establishing treaty provisions (hard law) as norms binding on the participating-countries. The trends in the further development of International Space Law are outlined, which are determined by the further improvement of the legal regulation of space activities in current areas.

Key words: International Space Law, outer space, principles of International Space Law, space ecology, technogenic space pollution, space debris, demilitarization of space, space tourism, commercialization of space activities, space security.